

OSMANLI DEVLETİ'NDE AVARIZ VARİDATININ MAARİFE DEVREDİLMESİ

Kerim SARIÇELİK*

Öz

Osmanlı Devleti'nde doğal afet ve savaş durumu gibi olağanüstü durumlarda alınmaya başlanan avarız vergileri zamanla daimi hâle geldi. Bazı muafklar dışında ahaliye tarh ve tevzi edilen bu vergilerin ödenmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle hayırsever kim-seler para ve akarlar tahsis ederek avarız vakıfları kurmuştur. Tanzimat Dönemi ile bir-likte bu tür vergiler kaldırılınca avarız vakıflarının işlevi değişmiş, vakıf gelirleri artık mahallenin toplumsal ihtiyaçları için sarf edilmeye başlamıştır.

1869 yılında kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve yaygınlaştırılması kararı alınmış, bu kurumların masraflarının karşılanma-sında halka malî sorumluluklar getirilmiştir. İşte avarız gelirlerinin temel eğitim kurum-larının ihtiyaçları için maarife aktarılması görüşü bundan sonra ortaya çıkacak ve uygu-lama alanına konulacaktır. Araştırmada avarız varidatının nelerden ibaret olduğu, bunun tespit edilmesinde karşılaşılan güçlükler, maarif idarelerinin aşırı uygulamaları ve gelirle-rin harcama kalemleri üzerinde durularak vilayetlerdeki uygulamalar hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Eğitim Modernleşmesi, Avarız, İptidai Mektep, Akar

THE ASSIGNMENT OF THE "AVARIZ" REVENUES TO THE MINISTRY OF EDU-CATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

In the Ottoman Empire, the "Avariz" taxes which were started to be collected in the emergency situations like natural disasters or wars, had become permanent by the time. Because of the difficul-ties in payment of these taxes which were obliged and distributed to the people apart from some exemptions, charitable persons have set up charitable foundations by allocating money landed

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. ksaricelik@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2827-6132
Makalenin Gönderilme Tarihi: 4 Eylül 2017
Makalenin Kabul Tarihi: 10 Ekim 2017
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25 Ekim 2017

properties. With the era of Tanzimat, such taxation has been abolished and the functions of Avariz foundations have changed, and foundation incomings have begun to be used for the social needs of the community.

With the Regulations for the General Education (Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi) which was adopted in 1869, the decision was made to reform and expand the primary (Sibyan) schools and financial responsibilities were introduced to meet the costs of these institutions.

Here, after this, the idea of transferring the incomes from the “Avariz” taxes for the needs of the basic education institutions will be revealed and put into practice. In the study, information about what Avariz revenues consisted of, the difficulties encountered in determining them, excessive practices of the directorates of education, expenditure items of the incomes and practices in the provinces were given.

Keywords

Ottoman State, Modernization in Education, Avariz, Primary Schools, Landed Properties

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda idarî, sosyal ve ekonomik alandaki reform çabalarının bir boyutunu da eğitim modernleşmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması, klasik eğitim kurumlarının ıslah edilmesi ve yeni çağdaş okulların kurulması gerekmektedir. Bu da ancak devletin geniş malî kaynaklara sahip olmasıyla mümkün olabilirdi. Oysa içinde bulunulan ekonomik kriz durumu hazinenin bu tür harcamalar yapmasına imkân tanımamaktaydı. Bu durumda halka müracaat edilerek çeşitli şekillerde eğitime maddî katkı sunmaları talep edilmiştir. İşte bu çalışma eğitim modernleşmesinin malî kaynaklarından birisi olan avarız gelirlerinin tarihî oluşum süreci üzerinde durarak bu gelirlerin nelerden ibaret olduğunu, hangi şartlarla eğitim idarelerinin kullanımına verildiğini, karşılaşılan zorlukların nasıl aşıldığını ve modern eğitimin yaygınlaşmasına ne gibi katkıları olduğunu irdelemeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde halkın yükümlü olduğu klasik vergiler dışında doğal afetlerde ve savaş durumunda hizmet, eşya ve para şeklinde aynî ve nakdî talep edilen düzensiz vergiler *avâız* olarak adlandırılırdı. İlk kez II. Bayezid Dönemi'nde uygulama alanına konan bu vergiler zamanla daimi hâle geldi. Kaldı ki önceleri ahalinin aynen eşya veya hizmet olarak ödeme-yeye mecbur tutulduğu bazı avarız türü vergilerin *avâız akçesi* adı altında nakdî bir vergiye dönüştüğü ve devletin en önemli gelir kalemlerinden birisini oluşturduğu görülmektedir¹. Öyle ki 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinin 188 milyon akçelik kısmı avarız vergisi gelirlerinden meydana gelmekteydi².

Avarız vergileri bazı muaf kimseler dışında bütün halka tarh ve tevzi edilen vergilerdi. Avarız hanesi denilen 3-15 gerçek haneden oluşan birimler üzerinden toplanırdı³. Vergilerin ödenmesi mahalle halkının ortak sorumluluğundaydı. Devletin zor durumda kaldığı dönemlerde vergi miktarlarını artırması ve sık aralıklarla istemesi fakir kimseleri zor durumda bırakabilmekteydi. Bu nedenle erken dönemlerden itibaren hayırsever kimselerin, vergileri ödeme güçlüğü çeken komşularının ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere bazı akarlar ve paralar tahsis ederek *avâız vakıfları* kurdukları görülmektedir. Akarların yıllık gelirinden ve paraların işletilmesi ile elde edilen kârdan avarız vergileri ödenir, yeterli gelmezse mahalleli katkı sağlardı⁴. En önemli sivil örgütlenmelerden birisi olan bu vakıflar esasında amaç ve fonk-

¹ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, MEB. Yay., İstanbul 1979, s. 13, 17; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 249.

² Halil Sahillioğlu, "Avarız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, C. IV, 1991, s. 109.

³ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul 1985, s. 154.

⁴ Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı", *DİA*, C. IV, 1991, s. 109.

siyonel yönden avarız vakfı, araç ve sermaye yönünden para vakfı niteliğindeydi⁵. Nitekim vakfedilen paralar çoğu zaman mahalle ahalisinden olan mütevellisi tarafından esnafa belirli bir faiz oranıyla kredi olarak verilmekte ve anapara eksilmeksizin elde edilen kârdan ihtiyaçlar karşılanmaktaydı⁶.

Avarız vakıflarının temel amacı devletin mükellef tuttuğu avarız vergilerinin ödenmesinde mahalle halkına yardım etmektir. Oysa Tanzimat'la birlikte bu tür vergiler kaldırılınca vakıflar işlevsiz hâle gelmiş oluyordular. Vakıf sisteminde ve uygulamada vakfiye şartlarına uymak esastır. Fakat vakıf sahibinin temel amacının geçerliliğini sürdürmek ve vakfiyede zaman/şartlara uymayan durumlara iyi niyetli olmak şartıyla müdahalede bulunmak bundan daha önemli görülmüştür⁷. Dolayısıyla vakıf gelirleri artık *avâız sandıklarında* toplanmaya ve köy ya da mahalle heyetleri marifetiyle halkın sosyal ihtiyaçlarına harcanmaya başlamıştır. Nitekim bu paralar yangın, su baskını, deprem ve salgın hastalıklar gibi afetlerle, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına sarf edilmiş, su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi yapımı/tamiri gibi amme hizmetleri için kullanılmıştır⁸.

1869 yılında kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve yaygınlaştırılması kararı alınmış, bu kurumların masraflarının karşılanmasında halka malî sorumluluklar getirilmiştir. İşte avarız gelirlerinin maarife aktarılması görüşü bundan sonra ortaya çıkmış ve uygulama alanına konulmuştur.

1. Avarız Varidatının Maarife Devri

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ülkede eğitim çağına gelmiş 7-11 yaşları arası erkek ve 6-10 yaşları arası kız çocukları sıbyan mekteplerine devam etmeye mecbur tutulmaktaydı. Bunun içinde her mahalle ve köyde icabına göre iki mahalle veya iki köyde mutlaka birer sıbyan mektebi açılması gerekmektedir. Oysa devlet temel eğitimin yaygınlaştırılması için hiçbir ekonomik yükümlülüğün altına girmemekte bu okulların başta inşa, tamir ve öğretmen maaşı olmak üzere her türlü masrafı halka bırakılmak-

⁵ Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, (2006), s. 51.

⁶ Osmanlı Devleti'nde para vakıfları 16. yüzyılda şiddetli bir tartışmanın konusunu oluşturmuştu. Bu vakıfların bid'at olduğunu ve yasaklanması gerektiğini savunan Rumeli Kazaskeri Çivi-zâde Muhyiddin Efendi ve Birgivi Mehmet Efendi gibi din adamlarına karşı Şeyhülislam Ebusuud Efendi ve Sofya Halvetiye Tarikatına mensup Şeyh Bâli Efendi asırlardır halkın faydasına çalışmış ve yerleşmiş olan bu tür vakıfların lüzumlu olduğunu bunların kaldırılmasının sosyal ve idarî düzeni altüst edeceğini vurgulayarak vakıfların devamını savunmuşlardı. Bu konu hakkında geniş bilgi için bakınız; Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XXVII, (1985), s. 210-217; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yay., İstanbul 1996.

⁷ Vakıf alanında yenilenme ihtiyacının ortaya çıkması ve vakfiyelerin çağın şartlarına uyum sağlamalarına yönelik yapılan birçok uygulama için dikkate değer şu çalışmaya bakılmalıdır. Abdullah Saydam, "Vakıf Alanında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIII, (2003), s. 185-218.

⁸ İpsirli, *aynı yer*.

taydı⁹. Böylelikle halkın üzerine büyük bir malî yük binmiş olmaktadır. Öte yandan halktan salma suretiyle toplanan düzensiz paralarla sağlıklı bir eğitim sistemin kurulamayacağı kısa sürede anlaşıldı¹⁰. Bu yüzden temel eğitime daimi gelirler bulma yolları aranmaya başlandı. Nihayet 1872 yılında dönemin sadrazamı olan Mithat Paşa'nın, Tuna Vilâyeti'nde valilik yaptığı dönemde başarılı sonuçlar aldığı bir uygulamanın gelir kaynakları temin etme hususunda diğer vilayetlere de örnek olacağı düşünülmüştür¹¹. Gerçekten de Mithat Paşa valiliği sırasında bölgede, köylere varıncaya kadar her mahallede birer sıbyan mektebi tesis edilmesi ve bu okullara muktedir muallimler atanması için gayret göstermişti. Paşa, mahallelerde bulunan müsait binaları mektep hâline getirtmiş, şayet müsait bina yoksa ahaliyi kulübe şeklinde de olsa yeni bina yapımına mecbur tutmuştu. Mekteplerin öğretmenlerine mahallerine göre senelik 800 ile 1.200 kuruş maaş tahsis edilmişti. Öğretmen maaşlarını ödemek için lazım olan paralar şu kaynaklardan sağlanmıştı: Öncelikle mektebe bağlı vakıf malı varsa onun hasılatı alınmakta sonrasında mahalleye ait avarız parasından mektep için bir hisse talep edilmekteydi. Şayet o mahalle ve köyde bir hayrata vasiyet olunmuş paralar mevcut ise mektebe düşen kısmı ayrılmaktaydı. Bunlar yeterli gelmezse ahalinin fitre ve kurban derisi gibi yardımları kabul edilmekte ve tüm bunlara rağmen açık kalırsa mahalleliden iane toplanarak açık kapatılmaktaydı. Tuna Vilayeti'nde bu kurala bağlı olarak yapılan teşebbüslerde başarılı olunmuş sıbyan mekteplerinde arzu edilen gelişmeler görülmüştü. Bölgede tasarlananın çok üstünde finansman sağlanmış bazı okullarda muallimler dışında yazı hocaları da istihdam edilebilmişti. Mithat Paşa'nın bu vilayette gerçekleştirdiği ve başarılı sonuçlar aldığı çalışmaları örnek teşkil etmesi için emirname suretinde vilayetlere 26 Ağustos 1872 tarihinde gönderilmiştir. Resmi yazıda muktedir muallimler bulunmak isteniyorsa verilecek maaşların gösterilen miktardan aşağı olmamak lazım geleceği ve kaynak sağlamak için gösterilen yollar dışında da mahallerine göre çeşitli çareler üretilbileceği belirtilmekteydi¹².

Avarız para ve akar hasılatının temel eğitim kurumları ihtiyaçları için maarife devredilmesi hususundaki ilk teşebbüs Tuna Vilayeti'ndeki uygulama idi. Fakat burada söz konusu edilen mahalleye ait avarız parasından

⁹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 3, 4 ve 9. maddeleri. Nizamname için bakınız; *Düstûr*, Tertib I, C. II, s. 184-219; BOA, Y. E. E., 1126.

¹⁰ Aziz Berker, *Türkiyede İlk Öğretim*, Milli Eğitim Yay., Ankara 1945, s. 91.

¹¹ Mithat Paşa 1861-1864 yılları arasında Niş Sancağı'nda mutasarrıflık, 1864-1868 yılları arasında da Tuna Vilayeti'nde valilik yaptı. Valiliği döneminde yeni okullar kurulmasını ve yaşatılmasını sağlayacak yerel kaynaklar bulmada oldukça başarılı olmuştu. Bakınız; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 112.

¹² BOA, MF. MKT. 829/9, İlef 3 (Maarif Nezareti tarafından vilayetlere gönderilen 13 Ağustos 1288/29 Ağustos 1872 tarihli yazı); *Takvîm-i Vekâyi*, no: 1513 (27 Cemaziyelâhır 1289).

mektebe düşen hissenin alınması şeklindeydi. Oysa 1872 yılından sonraki uygulamalarda vilayetler şayet gelirleri başka bir hayrata merbut tutulmadıysa bu paraların nemasını ve akar gelirlerinin tamamını maarife aktarma yoluna gitmişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla vilayetler önceleri avarız gelirleri ile sıbyan mektepleri ihtiyaçlarının karşılanacağı konusunda iyimserdiler. Mesela 1872 yılı Ekiminde İzmir’de sadece Ali Reis Mahallesi’nde hiçbir cihete merbut olmayan 100 bin kuruş avarız akçesi olduğu tespit edilmişti. Bunun senelik 12 bin kuruş neması bulunduğu ayrıca avarız akarı olarak bir hane, iki mağaza ve iki dükkânında yıllık 19. 596 kuruş kira geliri getirdiği anlaşılmıştı. Yıllık elde edilecek 31. 596 kuruş gelirin 3. 000 kuruşu islahhaneye verilecek ve kalan 28. 596 kuruşla da birçok mektebin ihtiyaçları karşılanabilecekti. Diğer mahallelerde de çeşitli kimselerin elinde kalmış avarız gelirlerinin bulunmasıyla yeni mekteplerin açılması mümkün olabilecekti¹³.

Fakat avarız paralarının ve akarının tespit edilebilmesi düşünüldüğü kadar kolay olmamaktaydı. Bu gelirlerin tespitinde ve maarife aktarılmasında birçok engelle karşılaşmıştır. Vilayetler, avarız paralarını ve gelirlerini ellerinde tutan, bunu bir geçim kaynağı olarak gören, gereksiz işlere harcamalar yapan hatta kişilere ait vergileri bile bu kaynaktan ödeme yoluna giden kimselerle sorunlar yaşamaktaydı. Bununla birlikte halkın yerel düzeyde de olsa eğitim işleriyle ilgilenmesinin bu tür problemlerin çözülmesinde katkı sağlayacağı düşünüülerek halk temsilcilerinin de yer aldığı bazı kurulların meydana getirildiği görülmektedir. Nitekim İstanbul’da bulunan sıbyan mekteplerinin yönetimi için 13 Nisan 1875 tarihinde oluşturulan Tedris Meclisleri ve şubelerine üye olan kişilerin bir görevi de ilgili talimatnamenin 21. maddesine göre mahallelere ait avarız varidatının bulunup sandıklara teslimini sağlamaktı¹⁴. Hüdavendigâr Vilayeti’nde ise avarız akçelerinin *şuna buna me’kel olarak şürût-ı sarfına riayet olunmamakta* olduğundan bu paraların tespit edilmesi ve yönetilmesi için *birerheyet-i mü’temine* teşkil edilmişti¹⁵. Öte yandan Konya İdare Meclisi 5 Temmuz 1875 tarihinde kabul ettiği *Merkez vilâyet ile livâ ve kazâlarda bulunan mekâtib-i sıbyâniyenin inslâhıyla hocaları maaşâtın unsûret-i tesviyesine ve teferruât-ı sâiresine dâir talimâtın* ikinci maddesinde avarız gelirlerinin tespiti işinde sorumluluğu mahalle ihtiyar meclislerine vermektedir. Konya mahallelerine ait avarız akçeleri istikrâz olunmakta olduğu, mülhakatta bulunan akçelerin defterlerinin ihtiyar meclisleri marifetiyle celp edileceği ve muhasebelerinin de tet-

13 BOA., MF. MKT. 6/120 (10 Teşrin-i Evvel 1288/22 Ekim 1872).

14 *Düstür*, Tertib I, C. II, s. 436.

15 BOA., İ. ŞD. 41/2160 (7 Teşrin-i Evvel 1294/19 Ekim 1878).

kik edileceği belirtilmekteydi. Şayet ihtiyar meclisleri avarız akçeleriyle ilgili yanlış ve eksik bilgi verirlerse mesul tutulmaktaydılar¹⁶.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde vilayetlerde eğitimin geliştirilmesi için *Vilayet Maarif Meclisi* adında bir organın meydana getirilmesi kararı alınmıştı. Meclis, maarif müdürünün başkanlığında iktizasına göre biri Müslüman diğeri gayrimüslim iki muavin, dört muhakkik, bir kâtip, bir muhasip, bir sandık emini ve muvazzaf olmayan dört ile on arası değişebilen üyeden oluşacaktı. Meclisin muvazzaf üyeleri 500 ile 5.000kuruş arasında maaş alacaklardı¹⁷. Bu kurul temel eğitim için ekonomik kaynaklar bulacaktı. Tabidir ki 1872 yılından sonra avarız akçeleri ile akar gelirlerini maariife aktarmak işi de kurulun en önemli görevlerinden birisi olmalıydı. Fakat nizamnamenin öngördüğü bu meclisler hemen kurulamamış, vilayetlere düzenli maarif müdürü atamaları ancak 1882 yılından sonra mümkün olabilmisti¹⁸. Çünkü meclislerin muvazzaf üyelerine ve müdürlerine maaş için ödenecekpara bulunamamıştı. 1882 yılından önce bazı vilayetlerde meydana getirildiği görülen maarif meclisleri ise çoğunlukla yörenin ileri gelenlerinden seçilen muvazzaf olmayan üyelere oluşturulmuşlardı. Mesela Konya Maarif Meclisi 23 Haziran 1875 tarihinde Divan-ı Temyiz Reisi Şükrü Efendi'nin başkanlığında Hüseyin Hilmi Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Fasih Efendi, Kâşif Efendi, Şerif Efendi ve Belediye Reisi Hacı Mehmed Efendi'den meydana getirilmisti¹⁹. Kastamonu'da ise 1872 yılında maarif sandığında para olmaması nedeniyle muvazzaf üyelere maaş tahsis edilemeyeceği belirtilerek Hâkim, Müftü, Rüştüye Hocası ve Dersiâmdan bulunan hocalarla askeri okul mezunu subay ve mühendislerden meydana gelen bir kurul oluşturulmuştu²⁰. Yani vilayetlerin eğitimi çoğu zaman profesyonel eğitimci olmayan gönüllü kimselerin yönetimine bırakılıyordu ve bir maarif idaresinden söz etmek mümkün değildi. Muhtemelen bazı yerlerde avarız paralarının toplanması ve eğitim ihtiyaçları için harcanmasında karşılaşılan güçlüklerin bir nedeni de buydu.

Vilayetlere Maarif müdürlerinin atanması ve maarif idarelerinin teşekkül ettirilmesinden sonra avarız akçeleri ve akar varidatlarının daha sistemli bir şekilde maarife aktarıldığı ve eğitim harcamalarında kullanıldığı görülmektedir. Kaldı ki aynı dönemde hükümet, eseri kalmamış vakıfları yani *evkaf-ı münderiseleri* maarife verme kararı vermiş ve ilgili talimatnameyi ilan

¹⁶ BOA., ŞD. 207/36, İef 3 (23 Haziran 1291/5 Temmuz 1875).

¹⁷ *Düstür*, Tertib I, C. II, s. 207-208.

¹⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 40. Gerçekten de 1882 yılında on vilayete birden maarif müdürü ataması gerçekleştirilmisti. Bakınız, BOA., MF. MKT. 78/21 (16 Teşrin-i Sâni 1298/24 Kasım 1882).

¹⁹ BOA., ŞD. 207/36, İef 1 (10 Temmuz 1291/23 Temmuz 1875).

²⁰ BOA., MF. MKT. 5/45 (9 Eylül 1288/21 Eylül 1872).

etmişti²¹. 4 Ekim 1882 tarihli talimatname *meşrut-ı lehi* ortadan kalkmış vakıfların düzenlenerek cami, okul gibi hayratlarının yeniden inşa edilmesini, gelirlerinden artan miktarın da maarif sandıklarına aktarılmasını öngörmekteydi. Ama maarife asıl gelir getireceği düşünülen kaynağın zamanla işlevini yitirmiş kervansaray gibi yapıların inşa edilmeyip gelirlerinin ve arazisinin maarife verilmesi ile oluşturulacağı düşünülmüştü. Böylelikle maarif idareleri avarız vakıflarını munderis vakıf olarak değerlendirerek bu tür vakıflara el koyma hakkına sahip olmuşlardı. Özellikle 13 Aralık 1896 tarihli *Vilâyât-ı Şâhâne Maârif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimât* ile Maarif müdürleri vilayette eğitim gelirlerinin temin, muhafaza ve harcanmasında yetkili hâline getirilince elleri daha da güçlendirilmişti²². Nitekim maarif idareleri vilayetlerde avarız gelirlerinin peşine düşmüş, bu gelirleri vermek istemeyen kişilerle ya da gelirleri farklı şekilde değerlendirmek isteyen yetkililerle mücadeleye girişmekten çekinmemişlerdir. Bu konuda pek çok örnek vardır. Mesela bir belgede Ayaş Kazası'nda çeşitli kimseler elinde bulunan avarız akçelerinin maarif komisyonu marifetiyle zapt edildiği, bu paralarla kazada bulunan dört sıbyan mektebinin ıslah edilerek iptidaiye çevrildiği görülmektedir²³. Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Lefke Kasabası'nda avarızevkafı hasılatı maarife devredilmiş ve bu paralar kasabada açılan iptidai mektebin ihtiyaçlarına karşılık tutulmuştu. Fakat Ertuğrul Sancağı Naibi Mustafa Rüştü Efendi avarız paralarını tekrar mütevelliyeye vererek okulun kapanmasına neden olmuştu. Bunun üzerine maarif idaresi konuyu Maarif Nezareti'ne havale etmiş ve nezaretin girişimleri ile paralar iptidai mektebe harcanmaya devam etmişti²⁴. Yerel yöneticilerin avarız gelirlerine müdahalesine çarpıcı bir diğer örnek Adana'da yaşanmıştı. Adana'da yaklaşık 32 seneden beri atıl durumda bulunan eski ıslahhane 1901 yılında sanayi mektebi namına tekrar açılmış ve masrafları için de belediye meclisi tarafından bazı gelirler bulunma yoluna gidilmişti. Belediye Meclisi maarife ait mülga rüştiye mektebinin altında bulunan avarız dükkânlarının kira gelirlerini sanayi mektebine vermeye karar vermiş ve vilayet idare meclisi de bunu kabul etmişti²⁵. Maarife ait olan gelirlerin yerel idare tarafından sanayi mektebine bırakılması girişimi Maarif Nezareti'nin sert tepkisi ile karşılaşmış ve 22 Mayıs 1901 tarihli yazıyla bu durumun kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır²⁶. Fakat bunun hemen ardından sanayi mektebi,

²¹ Evkaf-ı Munderise Talimâtı, Dersaadet 1325.

²² *Düstür*, Tertib I, C. VII, s. 118-128.

²³ BOA., MF. MKT. 485/48 (25 Kanun-ı Sâni 1315/6 Şubat 1900).

²⁴ BOA., MF. MKT. 161/33 (6 Şubat 1308/18 Şubat 1893).

²⁵ BOA., MF. MKT. 550/9, lef 3 (24 Mart 1317/6 Nisan 1901).

²⁶ *Aynı belge*, lef 5.

bitişğinde bulunan yine avarız emlakı olan ve senelik 2. 050 kuruş kira geliri sağlanan bir haneyi islahane mülkü olduğu gerekçesiyle işgal etmişti. Mektep ile arasına bir kapı açılarak dersane ve yatakhane hâline getirilen yapı, sanayi mektebi tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Vilayetin desteğini aldığı anlaşılan sanayi mektebi idaresi tepkilere rağmen burayı terk etmeye yanaşmamış, maarifin kira ödenmesi teklifini de geri çevirmişti²⁷. Maarif idaresinin işi oluruna bırakmadığı ve konuyu mahkemeye taşıdığı görülmektedir. İki yıllık bir mücadele sonunda emlakın maarife ait olduğu, inşa edilirken masrafının avarız varidatından ve iane suretiyle halktan toplanan paralardan karşılandığı ortaya çıkmıştı. Sanayi mektebi matbaa hâline getirerek kullanmaya devam ettiği hane için 26 Nisan 1903 tarihinde maarif ile anlaşmaya mecbur kalmış ve emlakın mülkiyeti için maarif idaresine 400 lira ödemeyi ya da yıllık kira bedeli olarak 24 lira vermeyi kabul etmiştir²⁸.

Maarif idarelerinin maarifin hukukunu korumak için giriştiği mücadelenin konusu sadece avarız para ve akarlarının maarife ait olup olmadığını belirlemekle ilgili değildi. Aynı zamanda maarif, kendisine devredilmiş avarız gelirlerinin tahsili hususunda da karşılaştığı sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştı. Mesela İnegöl Kazası'nda avarız paralarından maarif sandığına yatırılması gereken 20 bin kuruş civarındaki alacakla birlikte bazı kiracıların ödemedikleri borçları tahsil edilmeye çalışılmıştı. Birçok takibata rağmen alınamayan paraların icra suretiyle tahsil edilebilmesi ya da borçlulardan vefat edenlerin terekeleri üzerinde hak iddia edilebilmesi için ilgililer aleyhine dava açmak gerekmişti²⁹. Benzer şekilde Adana'da avarız emlakı kiracılarından Ohannes Efendi'ye³⁰, Isparta Livası³¹ ile Kosova³² ve Bağdat³³ vilayetlerinde avarız senetlerini ödemeyen borçlulara karşı da hukuk mücadelesi verilmişti. Bu arada belirtmek gerekir ki Maarif Nezareti kendi adına dava açma yetkisini vekâletname vermek suretiyle vilayetlerde maarif müdürlerine devretmekteydi. Maarif müdürlerinin iş yoğunluğundan olsa gerek mülhakattaki davaların anlaşmalı avukatlar aracılığıyla takip edildiği de görülmektedir. Mesela Isparta Livası'nda vekâletname Avukat Haralambos Efendi adına çıkarılmış, bu kişi *eshâb-ı düyyûn* aleyhine dava açmakla yetkili kılınmıştır.

Öte yandan maarif idarelerinin avarız gelirlerinin tespiti ve maarife aktarılması noktasında yer yer aşırıya kaçtıkları da bir gerçektir. Öyle ki maa-

²⁷ Aynı belge, lef 7.

²⁸ Aynı belge, lef 16.

²⁹ BOA., MF. MKT. 832/43 (8 Şubat 1320/21 Şubat 1905).

³⁰ BOA., MF. MKT. 619/54, lef 29 (8 Eylül 1321/21 Eylül 1905).

³¹ BOA., MF. MKT. 914/20 (18 Şubat 1321/3 Mart 1906).

³² BOA., MF. MKT. 619/54, lef 25 (13 Haziran 1321/26 Haziran 1905).

³³ Aynı belge, lef 34 (2 Şubat 1321/15 Şubat 1906).

rif memurlarının hukuka aykırı davranarak bir hayrata merbut bulunan ya da kişilerin mülkü olan bazı emlakı de maarif adına zapt etmeye çalıştıkları görülmektedir. Mesela Adana’da avarız akarı olduğu ve maarife ait bulunduğu düşüncesiyle iki hane tamir ettirilerek el konulmak istenmişti. Fakat ahalinin yaptığı şikâyet üzerine bu hanelerin meşrut-ı lehinin mevcut olduğu, halen mahallede kullanılan mescidin masraflarının bu akarlardan sağlandığı tespit edilmişti³⁴. Maarif idarelerinin keyfi uygulamasına bir diğer örnek Niğde’de yaşanmıştı. Niğde’de 9 Eylül 1899 tarihinde Tatar Ahmed Mahallesi sakinlerinden Baba zâde MehmedBehzad kendi mülkleri bulunan emlak ve arazinin Maarif müfettişi tarafından avarız emlakı olduğu gerekçesiyle maarif namına zaptına teşebbüs edildiğini bir dilekçe ile Maarif Nezaretî’ne bildirmişti. Dilekçede ellerinde tapu senetleri olduğu hâlde bu hukuksuz muamelenin yapıldığı üzerinde durularak nezaretin yardımı istenmekteydi. Nezaret konu mahkemeye yansımada araştırılmasını ve kişilerin haklarının gasp edilmemesi hususunu ilgililere bildirmiştir³⁵.

Vilayetlerde maarif idarelerinin yoğun çabalarıyla elde edilmeye başlanan avarız gelirleri, temel eğitim kurumları masraflarının önemli ekonomik kaynaklarından birisini oluşturur hâle gelmiştir. Maarif idareleri sağladıkları finansmanı bir taraftan temel eğitim giderlerine harcarken diğer taraftan bu paralarla yeni akarlar yaptırmak suretiyle mevcut gelirleri artırma yoluna gitmişlerdir.

Maarif idarelerinin tasarrufunda olan avarız gelirleri 26 Mart 1913 tarihinde kabul edilen *İdare-i Umûmiye-i Vilayât Kanunu* ile meydana getirilen vilayet hususi idarelerine bırakılmıştır³⁶. Böylece akar gelirleri ile idare edilen mekteplerin masrafları vilayet bütçelerine dâhil edilmiş, avarız akarları da hususi idare malı sayılmıştır. Fakat 6 Ekim 1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkati*’nin 96. maddesine göre mülga maarif komisyonlarının idare ettikleri mektep gelirleri yeni oluşturulan kaza maarif encümenlerine devredilince karmaşık bir hukuki durum ortaya çıkmıştır³⁷. Bunun üzerine vilayât kanununun 80. maddesi 16 Nisan 1914 tarihinde yeniden düzenlenmiş ve 16. fıkrası gereğince vilayetçe edinilmiş ve edinilecek her nevi varidat bütçe geliri gösterilerek avarız gelirlerinin hususi idarelere bırakılması kesinleşmiştir³⁸. Cumhuriyet Dönemi’nde 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu’nun 110. maddesinin altıncı fıkrası gereğince

³⁴ BOA., MF. MKT. 325/32 (1 Temmuz 1312/13 Temmuz 1896).

³⁵ BOA., MF. MKT. 472/48.

³⁶ *Düstür*, Tertib II, C. V, s. 186-216.

³⁷ *Düstür*, Tertib II, C. V, s. 804-823.

³⁸ *Düstür*, Tertib II, C. VI, s. 504-509. Dâhiliye Nezaretî, Adana Vilayeti’nin düştüğü tereddüdü ortadan kaldırmak için 2 Haziran 1914 tarihinde gönderdiği resmi yazıda tadil edilen 80. maddeye atıfta bulunarak bu tür gelirlerin hususi bütçeye konulmasının tabii olduğunu bildirmiştir. Bakınız; BOA., DH. UMVM. 52/36, lef 2.

avarız ve hasılatı belediyelerin varidat kalemlerinden birisi kabul edilmiştir³⁹.

2. Avarız Akarları

Maarife gelir getiren avarız varidatı; işlettirilen paraların neması ile kiraya verilen akarlardan edinilen gelirlerden meydana gelmekteydi. Kimi vilayetler avarız akarlarının sayısı ve elde edilen gelirler konusunda oldukça şanslıydı. Mesela Adana'da Kantaran, Kara Sofi, Sarı Yakub, Eski Hamam, Sisli, Çukur Mescit ve Ali Dede mahallelerinde avarız emlakinden birçok hane ve dükkân bulunmaktaydı⁴⁰. Maarife Kara Sofi Mahallesi'ndeki hanenin kirasından senelik 695 kuruş gelir sağlanırken⁴¹, Çukur Mescit Mahallesi'ndeki hanenin 253 kuruş kira getirisi vardı⁴². Yağ pazarında maarife bağlı avarız emlakinden bir dükkânın yıllık kirası 1. 441 kuruş 20 para idi⁴³. Yine maarife ait Sisli⁴⁴ve Sarı Yakub⁴⁵mahallelerinde birer hane ile kira gelirinin yarısı maarife ait olan Ali Dede Mahallesi'nde bir *dink* kirada bulunmaktaydı⁴⁶. Ayrıca Abidin Paşa Caddesi'ndeki kalaycı dükkânı, mülga rüştiye mektebi altındaki dükkânlar, Bağ Camii yanındaki sakız ağaçlı dükkân, Eski Hamam Mahallesi'ndeki hane ve civarındaki koza mağazası da maarife ait olan ve kirada bulunan avarız mülkleri idi⁴⁷. Bunun yanında Adana Maarif İdaresi avarız nemasından ve mevcut akarlardan elde edilen kira gelirleri ile avarız arsalarının satılması suretiyle sağlanan paralardan yeni akarlar yaptırma yoluna gitmişti. Adana'nın en şerefli mahalline 2 Mart 1896 tarihinde senelik altı lira icar getirecek bir dükkân yaptırılmış ve avarıza ait olan arsalar üzerine hane ve dükkânların inşasına girişilmişti⁴⁸. Gerçekten de o yılın sonuna doğru Bağ Camii civarında üst katı kiraathane alt katı iki dükkândan oluşan bir binanın inşası bitirilmiş, hastane arkasındaki arsaya beş odalı üç kattan ibaret bir akar tesis edilmiş ve Yeni Camii Mahallesi'ne de bir hane yaptırılmıştı⁴⁹. Bu şekilde akar yapımına devam edildiği anlaşılıyor. Nitekim 26 Şubat 1903 tarihi itibarıyla maarife gelir getiren dükkânların sayısı 18'i bulmuştu⁵⁰. Adana'da sadece merkez sancağınavarız

³⁹ Resmi Gazete, Sayı:1471 (14 Nisan 1930).

⁴⁰ BOA., MF. MKT. 189/24 (25 Teşrin-i Sâni 1309/7 Aralık 1893).

⁴¹ BOA., MF. MKT. 197/27 (27 Kanûn-ı Sâni 1309/8 Şubat 1894).

⁴² BOA., MF. MKT. 197/30 (27 Kanûn-ı Sâni 1309/8 Şubat 1894).

⁴³ BOA., MF. MKT. 160/14 (29 Teşrin-i Sâni 1308/11 Aralık 1892).

⁴⁴ BOA., MF. MKT. 268/49 (1 Haziran 1311/13 Haziran 1895).

⁴⁵ BOA., MF. MKT. 246/6 (5 Kanûn-ı Sâni 1310/17 Ocak 1895).

⁴⁶ BOA., MF. MKT. 243/43 (24 Kanûn-ı Evvel 1310/5 Ocak 1895). Dink; el ile veya su kuvvetiyle işleyen dövmeye aletidir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, C. I, İstanbul 1993, s. 452).

⁴⁷ BOA., MF. MKT. 360/4 (25 Teşrin-i Sâni 1312/7 Aralık 1896).

⁴⁸ BOA., MF. MKT. 309/50, lef 2.

⁴⁹ BOA., MF. MKT. 360/4 (25 Teşrin-i Sâni 1312/7 Aralık 1896).

⁵⁰ BOA., MF. MKT. 550/9, lef 10.

varidatı kira gelirleri itibariyle 26 Ekim 1904 tarihinde yıllık 40 bin kuruşa ulaşmıştır⁵¹.

Kastamonu'da da birçok avarız akarı olduğörülmektedir. Sadece Küçük Atabey Mahallesi'nde avarız akarı olan yedi adet emlak bulunmaktaydı. Bu akarlardan yıllık 2. 000 kuruş gelir elde edilmekteydi⁵². Kastamonu maarif idaresi Medrese-i Atabey ve Çelebi mahallelerinde avarız akçesiyle meydana getirilmiş olan 31 adet dükkâna⁶ Ağustos 1900 tarihinde el koymuştu. Fakat bu dükkânlar *şereflî ve itibarlı akarâtan olmayıp her biri senevî 50-60 kuruş varidât getirir birer barakadan ibaretti*⁵³.

Avarız akarları sadece hane, dükkân gibi mülklerden oluşmamaktaydı. Mesela Edremit'te maarife çok ciddi gelir getiren avarız zeytinlikleri bulunmaktaydı. Zeytinliklerin Karesi Vilayeti Maarif Müdürü'nün 2. 000 kuruşluk maaşına, maarif müfettişinin 1. 250 ve kâtibin 600 kuruş olan maaşlarına karşılık tutulduğuna bakılırsa yıllık 50. 000 kuruş civarında gelirleri bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Bazı vilayetlerde maarif idarelerinin önemli bir gelir kaynağını oluşturan avarız varidatı temel eğitimin her türden ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır. Araştırmanın bundan sonraki kısmında bu konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

3. Avarız Gelirlerinin Harcama Kalemleri

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca temel eğitimin her türlü masrafı ahaliye bırakılmıştı. Buna bağlı olarak 1872 yılından itibaren tarım ürünlerinden alınan aşar vergisine %10 zam yapılarak maarif vergisi ihdas edildi⁵⁵. Bu verginin belirli bir miktarı temel eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanması için vilayetlere bırakılmıştı. Maarif Nezareti bu nedenle iptidai mektepleri için vilayetlerden gelen para isteklerini kabul etmemiştir. Kaldı ki nezaretin bütçesi de bu yükü kaldıracabilecek güçte değildi. Bu tür masraflar için ayrıca vilayetlere başta avarız varidatı olmak üzere *evkaf-ı münderise* gelirleri ile iane suretiyle halktan toplanacak paraların kullanılması önerilmişti. Nitekim Konya Vilayeti'ne bağlı Bucak Nahiyesi'nde inşa edilen iptidai mektebinin idare masraflarının nezaretçe karşılanamayacağı bunun avarız gelirlerinden ödenmesi istenmiştir⁵⁶. Manastır Vilayeti'nin çok sayıda iptidai için talep ettiği para da aynı gerekçeyle gönderilmeyerek mahallince avarız varidatından tahsisat ayrılması salık verilmişti⁵⁷. Zaten avarız varidatı temel eğitime harcanması koşuluyla vilayetlere bırakılmış gelir-

51 BOA., MF. MKT. 838/3.

52 BOA., MF. MKT. 153/13 (19 Teşrin-i Evvel 1308/31 Ekim 1892).

53 BOA., ŞD. 1683/8 (23 Mayıs 1325/5 Haziran 1909).

54 BOA., MF. MKT. 84/132, lef 2 (23 Haziran 1300/5 Temmuz 1884).

55 MahmudCevâd, Maarif-i UmûmiyeNezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul 1338, s. 126.

56 BOA., BEO. 925/69319 (13 Mart 1313/25 Mart 1897).

57 BOA., MF. MKT. 424/69 (10 Teşrin-i Sâni 1314/22 Kasım 1898).

lerdi. Böylece vilayetler başta öğretmen maaşı olmak üzere iptidai mekteplerin her türlü giderlerini bu kaynaktan sağlamaya başlamışlardır.

Araştırmanın bu kısmında seçilmiş özel bir örnek olarak Adana Vilayeti ele alınacaktır. Çünkü bu vilayette avarız gelirlerinin miktarı diğer vilayetlerde görülmeyen ölçüde fazladır. Ayrıca konuyu aydınlatacak günümüze ulaşabilen ayrıntılı belgeler mevcuttur. Öyle ki Adana Vilayeti'nde temel eğitim çalışanlarının maaşlarının bu kaynaktan sağlandığına dair pek çok örnek vardır. Meselâ bir belgeye göre vilayet merkezinde eğitim veren sekiz adet iptidai mektebinin muallimlerinin maaşları avarız varidatından karşılanmaktaydı⁵⁸. İptidai mektepler müfettişi ve hüsn-i hat dersleri mualliminin maaşı⁵⁹, numune mektebi bevvabının maaşı⁶⁰, Feke Kasabası'ndaki iptidai mektebi mualliminin maaşı⁶¹ da bu gelirden ödenmişti.

Avarız gelirlerinin temel eğitim giderlerine harcanması ilkesine rağmen bazı belgelerde başka eğitim kurumları ihtiyaçlarına kullanılmış olduğu da görülmektedir. Örneğin Adana İnasRüştiye Mektebi için 1893 yılında tutulan binanın kirası avarız varidatından ödenmiş⁶² aynı okulun 1902 yılında ihdas olunan beşinci sınıfı öğretmenine tahsis edilen 200 kuruş maaş da yine bu kaynaktan sağlanmıştı⁶³. Benzer şekilde Yanya İdadisi'nde 1905 yılında istihdam edilmesine karar verilen bir mubassır ile bir hademenin maaşları da avarız gelirlerinden karşılanmıştı⁶⁴. Fakat belirtmek gerekir ki gerek inas rüştiyeleri gerekse idadiler bünyelerinde iptidai mektep barındıran eğitim kurumlarıdır. Avarız varidatının bu tür kurumların ihtiyaçlarına da sarf ediliyor olması bu gerekçeyle ilgili olmalıdır.

Öte yandan Adana Vilayeti'nde görevleri avarız akar ve varidatını toplamak, akarların tamir ve inşasına nezaret etmek, akar hane ve dükkânlarının ihale ile kiraya verilmesi işlerini takip etmek olan avarız kâtipliğinin ihdas edildiği de görülmektedir. Tabii olarak bu birimin masrafları da yine bu varidattan karşılanmıştı. Vilayette 25 Şubat 1899 tarihinde avarız kâtipliğine tayin olunan İzzet Efendi'ye 150 kuruş maaş verilmekteydi⁶⁵. Halefi olan Hilmi Efendi ise 250 kuruş maaşla görevini ifa etmiştir⁶⁶.

Maaş ve kira ödemeleri dışında avarız gelirleri mekteplerle akarların inşaa ve tamirine de harcanmıştı. Önceki bölümde değinildiği gibi Adana'da avarız gelirleriyle birçok akar yaptırılmıştı. Bunun yanında vilayette eski-

⁵⁸ BOA., MF. MKT. 133/98 (30 Teşrin-i Evvel 1307/11 Kasım 1891).

⁵⁹ BOA., MF. MKT. 270/21 (8 Teşrin-i Evvel 1311/20 Ekim 1895).

⁶⁰ BOA., MF. MKT. 301/51 (1 Kanûn-ı Sâni 1311/13 Ocak 1896).

⁶¹ BOA., MF. MKT. 564/35, lef 8 (21 Mayıs 1318/3 Haziran 1902).

⁶² BOA., MF. MKT. 231/6 (18 Teşrin-i Evvel 1315/30 Ekim 1899).

⁶³ BOA., MF. MKT. 651/27 (3 Temmuz 1318/16 Temmuz 1902).

⁶⁴ BOA., MF. MKT. 871/16 (7 Temmuz 1321/20 Temmuz 1905).

⁶⁵ BOA., MF. MKT. 332/51.

⁶⁶ BOA., MF. MKT. 651/26 (10 Teşrin-i Evvel 1318/23 Ekim 1902).

yen, yıkılma tehlikesi gösteren ya da sel baskını gibi doğal afetlerle tamamen ortadan kalkan birçok akarın ve bazı mekteplerin avarız gelirleri karşılık gösterilerek tamir ettirildiği görülmektedir. 1894 yılında Kara Sofi Mahallesi'ndeki hanenin tamirine 1. 963 kuruş⁶⁷, Çukur Mescit Mahallesi'ndeki hanenin tamirine ise 850 kuruş harcanmıştı⁶⁸. 1895 yılında Sisli Mahallesi'ndeki hanenin tamiri için 6. 030 kuruş⁶⁹ ve Sarı Yakub Mahallesi'ndeki diğer bir hanenin tamiri için ise 1. 476 kuruş sarf edilmişti⁷⁰. Aynı yıl Ali Dede Mahallesi'ndeki dinkin tamiri için lazım olan 3. 757 kuruşun yarısı da yine avarız varidatından karşılanmıştı⁷¹. 20 Nisan 1896 tarihli bir belgeye göre 30 senedir tamir edilmediğinden dolayı yıkılmaya yüz tutmuş ve kira gelirleri % 50 azalmış olan bazı akarlar, kışın yağın şiddetli yağmurların oluşturduğu sel nedeniyle iyice harap hâle gelmişti. Maarif idaresi 27 bin kuruş harcayarak *avarıza meşrû*t olan bu akarları tamir ettirdi⁷². Adana'da tamire muhtaç hâle gelen üçüncü ve sekizinci iptidai mektepleriyle Kasap Bekir Mahallesi'ndeki diğer bir mektep 1895/1896 senelerinde tamir ettirilmiş ve masrafları avarız varidatından karşılanmıştı⁷³.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde doğal afetlerde ve savaş durumunda konan düzensiz vergiler olan avarız, zamanla daimî hâle geldi. Hayırsever kimseler bu vergileri ödeme güçlüğü çekenler için para ve akarlar tahsis ederek avarız vakıfları kurma yoluna gittiler. Tanzimat Dönemi ile birlikte avarız vakıflarının işlevi değişmeye başladı. Nitekim artık vakıf gelirleri başka toplumsal ihtiyaçlar için harcanır olmuştur. Bu paralar yangın, su baskını, deprem ve salgın hastalıklar gibi afetlerle, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına sarf edilmiş, su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi yapımı/tamiri gibi amme hizmetleri için kullanılmıştır.

Mithat Paşa'nın, Tuna Vilâyeti'nde valilik yaptığı dönemde ilk kez uygulama alanına koyduğu bir politika ile avarız varidatı temel eğitim kurumları için harcanmaya başlanmıştı. 1872 yılından sonra tüm ülkede bu kaide geçerli hâle getirildi. Fakat avarız paralarının ve akarının tespit edilebilmesi düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Bu gelirlerin tespitinde ve maarife aktarılmasında birçok engelle karşılaşmıştır. Vilayetler, avarız gelirlerini

67 BOA., MF. MKT. 197/27.

68 BOA., MF. MKT. 197/30.

69 BOA., MF. MKT. 268/49.

70 BOA., MF. MKT. 246/6.

71 BOA., MF. MKT. 243/43.

72 BOA., MF. MKT. 309/50, lef 4.

73 BOA., MF. MKT. 302/28 (8 Kanûn-ı Sâni 1311/20 Ocak 1896).

ellerinde tutan, bunu bir geçim kaynağı olarak gören, gereksiz işlere harcamalar yapan kimselerle mücadele etmiştir. Bunun için halkın çeşitli kurullar aracılığıyla eğitim işlerine seferber edilmesine çalışılmış ve yerel yöneticiler varidat ve akarların tespitinden sorumlu tutulmuştur. Vilayetlerde başında maarif müdürünün bulunduğu bir maarif meclisi ve maarif idaresinin teşekkül ettirilmesi avarız varidat ve akarlarının maarife aktarılması ve harcanması noktasında önemli bir gelişme olmuştur. Maarif idareleri maarifin haklarını korumak için gerektiğinde hukuki mücadeleye girmekten çekinmemişlerdir.

Avarız akçeleri adıyla bilinen para vakıflarının sermayesini oluşturan nakit paraların maarif adına işlettilerilerek elde edilen faizi ve avarıza merbut akarların ihale ile kiraya verilmek suretiyle toplanan kira gelirleri temel eğitim kurumlarının ihtiyaçlarına sarf edilmiştir. Avarız akarları olarak zamanında yaptırılmış olan hane, dükkân ya da Edremit örneğinde görüldüğü gibi zeytinlik gelirleri başta iptidai mekteplerin öğretmen maaşı olmak üzere maarif müdürü ve maarif idaresi çalışanları, iptidai mektepler müfettişi, mektep bevvalar ve mubassırlarının aylık ödemelerine harcanmıştır. Kimi vilayetlerde avarız akar ve varidatını toplamak, akarların tamir ve inşasına nezaret etmek, akar hane ve dükkânlarının ihale ile kiraya verilmesi işlerini takip etmekle görevlendirilen avarız kâtipliğinin masrafları da yine bu varidattan karşılanmıştır. Bunun yanında eskimiş akarların ve mekteplerin tamir edilmesinde ve yenilerinin yaptırılmasında da bu fonun kullanıldığı görülmektedir.

Avarız gelirlerinin temel eğitim masraflarının karşılanmasında katkıları olduğu muhakkaktır. Fakat eğitim kurumlarının başta personel maaşları olmak üzere farklı kalemlerden oluşan birçok giderinin sadece bu kaynaktan sağlanan paralarla tedarik edilmesi imkânsızdı. Mesela çok sayıda avarız akarına sahip olan Adana Maarif Müdürlüğü'nün 1904 yılı itibarıyla yıllık 40 bin kuruş kira geliri vardı. Oysa 1894-1895 yılına ait bir istatistiğe göre Adana Vilayeti'nde 13.911 öğrencinin eğitim gördüğü 597 temel eğitim kurumu bulunmaktaydı. Sadece merkez sancaktaki 115 sıbyan ve iptidai mektebinde 2.498 öğrenci eğitim almaktaydı⁷⁴. Avarız gelirleriyle bu kadar okulun fonlanması mümkün değildi. Her ne olursa olsun devlet hazinesinin sürekli krizde olduğu bu dönemde maarif idareleri avarız gelirleri sayesinde birçok yeni okulu memlekete kazandırmışlardır. Böylece binlerce çocuk eğitim-öğretim alma şansını yakalamıştır.

⁷⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti, Maarif-i UmûmiyeNezâreti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âliye İle Mekâtib-i Husûsiye ve Ecebîyenin ve DersââdetdeTahrîrlcrâ Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütübhanelerin İstatistiği (1311-1312 Sene-i Dersîye-i Mâliyesine Mahsûsdur), Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1318, s. 48.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO): 925/69319.
- Dâhiliye NezâretiUmûr-ı Mahalliye-i VilayâtMüdiriyeti Belgeleri (DH. UMVM): 52/36.
- İrade Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (İ. ŞD): 41/2160.
- Maarif Mektûbi Kalemî Belgeleri (MF. MKT): 5/45, 6/120, 78/21, 84/132, 133/98, 153/13, 160/14, 161/33, 189/24, 197/27, 197/30, 231/6, 243/43, 246/6, 268/49, 270/21, 301/51, 302/28, 309/50, 325/32, 332/51, 360/4, 424/69, 472/48, 485/48, 550/9, 564/35, 619/54, 651/26, 651/27, 829/9, 832/43, 838/3, 871/16, 914/20.
- Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD): 207/36, 1683/8.
- Yıldız Esas Evrak (Y. E. E): 112/6.

II. Süreli Yayınlar

- Düstûr*, I. Tertib, C. II, C. VII.
- Düstûr*, II. Tertib, C. V, C. VI.
- Resmî Gazete*, Sayı:1471 (14 Nisan 1930).
- Takvîm-i Vekâyi*, no: 1513 (27 Cemaziyelâhur 1289).

III. Diğer Kaynaklar

- BARKAN, Ömer Lütfi, "Avarız", *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, MEB. Yay., İstanbul 1979, s. 13- 19.
- BERKER, Aziz, *Türkiyede İlk Öğretim*, Milli Eğitim Yay., Ankara 1945.
- ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, (2006), s. 51-69.
- Evkaf-ı Münderise Talîmâtı*, Dersaadet 1325.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Avarız Vakfı", *DİA*, C. IV, 1991, s. 109.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991.
- KURT, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yay., İstanbul 1996.
- Maarif-i Umumiye Nezareti, *Maarif-i UmûmîyeNezâreti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâîye, Rüşdîye, İdâdîye, Âliye İle Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve DersaadetdeTahrîrîlcrâ Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütübhânelerin İstatistiği (1311-1312 Sene-i Dersîye-i Mâliyesine Mahsûsdur)*, Matbaa-i Osmanîye, İstanbul 1318.
- MahmudCevâd, *Maarif-i UmûmîyeNezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul 1338.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, C. I, İstanbul 1993.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avarız", *DİA*, C. IV, 1991, s. 109.
- SAYDAM, Abdullah, "Vakıf Alanında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIII, (2003), s. 185-218.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010.

- ŞİMŞEK, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XXVII, (1985), s. 207-220.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul 1985.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK. Yay., Ankara 2003.